

DİDAKTİK OYUNLARIN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ YERİ

“Didaktika” termini yunan dilində “didaktikos”–öyrədən və “didasko”–öyrənən sözlərdən ibarətdir. Bu anlayış elmi dövriyyəyə ilk dəfə alman pedaqoqu Volfqanq Ratke tərəfindən 1613-cü ildə təlim incəsənətinin ifadəsi üçün daxil edilmişdir.

Didaktik oyunlar uzun əsrlər boyu mövcuddur. Didaktik oyunların ilk yaradıcıları xalq hesab olunur. İlk dəfə uşaqların əqli cəhətdən inkişafını məhz oyunda kəşf ediblər. Bəşəriyyətin yarandığı gündən etibarən insanların yaratdığı ən mühüm vasitələrdən biri də oyundur. Oyunun bir çox xüsusiyyətləri var. Oyunun fəlsəfi cəhətinə nəzər yetirsək görürük ki, insanlar oyunlarda özlərini təsəvvür etdikləri mərtəbədə görürlər. Psixoloji cəhətdən oyunlar isə insanların psixi cəhətdən, təzyiqlərdən azad olmalarına şərait yaradır. Oyunlar pedaqoji prinsiplərə bağlı olaraq öyrətmək, öyrənmək prinsipi ilə hərəkət edir. Bioloji tərəfdən də oyunlara aydınlıq gətirsək görürük ki,

oyunlar insanların sağlam bir fərd kimi böyümələrinə təsir edir. "Oyun" sözünün kökü qədim türk dillərindən yaranıb, "ağıl", "fikir", "düşüncə" mənasına gəlmişdir.

Oyunlar mənşəyinə, təbiyyətinə, məzmununa görə ictimai xarakter daşıyır. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan əşyalar, oyuncaqlar, qayaüstü təsvirlər bunu göstərir ki, hələ qədim zamanlarda insanlar müxtəlif xarakterli, formalı, təsvirli oyunlar oynamışlar. Məsələn: Qədim Mayalar kauçuk bitkisindən yaratdıqları kürə bənzəri toplarla oynayır və bu topları havada asılı duran halqalardan keçirməli idilər. Əks halda topları yere düşərsə həmin oyunçunun boyunu vurulmalı idi. Cənubi Qafqazda, Yaxın Şərqdə, Qədim Türk kurqanlarında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif tipli oyuncaqlar tapılmışdır. Qədim Pompey şəhərinin üzərində aparılan qazıntılar zamanı şəhərin küllərinin içindən uşaq oyuncaqları da tapılmışdır.

Bütün bunları nəzərdən keçirən E.A.Arkin belə bir qənaətə gələrək yazır ki, oyun və oyuncaqlar hər zaman, hər bir xalqın uşaqlığını xarakterizə edən ümumilikdir. O.F.Şiller, Q.Spenser və V.Bund da oyunlara aid bir sıra mülahizələr yürütmüşlər. Məsələn: V.Bundt oyunu uşaq əməyi olaraq yazır: "Elə bir oyun yoxdur ki, özündə ciddi əmək formasının prototipini əks etdirməsin".

Müasir tədqiqatçılardan D.B.Elkon, L.A.Venger D.D.Poddyakov və b. oyunları uşaqların tərbiyyəsinin formalaşmasında ən təsiredici vasitə olduğunu bildirmişlər.

Hər bir ölkənin didaktik oyunları var və bu oyunlar həmin ölkənin mədəniyyətinin bir növü hesab olunur. Didaktik oyunların və oyuncaqların tarixi xüsusiyyətləri, milli xarakteri, təbiyyətin əməyi kimi xarakterləşib. Didaktik oyunlar uşaqların təlim – tərbiyyəsini, psixi və fiziki inkişafına, eyni zamanda yaş səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Bir çox xalqlar oyuna müxtəlif cəhətdən yanaşmışlar. Qədim yunanlara görə oyun – uşaqlara xas olan hərəkət, yəhudilər üçün –zarafat, gülüş, romalılar üçün – sevinc, şənlik, almanlar üçün – ürəyə yatan hərəkətdir.

Klassik rus pedaqogikasında didaktik oyunlara bunları misal göstərə bilərik: "Quli-Quli", "Laduşki", "Banya", "Fanti", "Kraski", və s.

Təlim və oyun – bu kimi element didaktik oyunlarda birləşir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oyun ən mühüm tərbiyə vasitəsidir. Oyunun düzgün təşkili başlıca amillərdən biridir, çünki uşaqlarda psixi proseslərin, fiziki inkişafın və bir sıra nəcib keyfiyyətlərin yaranmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Didaktik oyunlar öyrədici və tərbiyəvi keyfiyyətlərdən ibarətdir. Didaktik oyun üçün başlıca şərtlərdən biri də qaydadır. Oyunun məzmununun keçirilməsinə qaydaların yerinə yetirilməsi şərait yaradır. Didaktik oyunların ən başlıca keyfiyyətlərindən biri də təlim – tədris prosesində şagirdlərin diqqətinin dərəcə daha da cəlb edilməsinin, dərslə maraqlı, əyləncəli keçməsinə səbəb olur. Niyyətli olmasının didaktik oyunun ən mühüm cəhəti kimi qeyd edə bilərik. Oyundakı niyyət zamanı uşaqlarda canlı marağın daha da artmasına və fəaliyyətlərinin güclənməsinə gətirib çıxardır. Elə oyunlar vardır ki, niyyəti adında əks olunur. Məsələn: "Torpaqda nə var?" və s.

Didaktik oyunun sonda qənaətə gəldiyi nəticə final adlanır. Hər bir oyunun özünəməxsus qaydaları və vəzifələri var. Hər bir oyunun özündə tapşırıqlar, tapmacalar, müxtəlif çalışmalar olur ki, bunlarda oyunun gedişini təşkil edir. Hər bir oyunun nəticəsi uşaqların uğurlarının göstəricisidir. Didaktik oyuna yalnız oyun kimi baxmaq lazım deyil, çünki bu tip oyunlar uşaqların tərbiyyəsinin, onlar arasındakı qarşılıqlı münasibətin formalaşmasında başlıca amildir. Didaktik oyunların əksəriyyətində oyunlar fiziki və zehni əmək tələb edir. Burada uşaqların bir növ əldə etdikləri biliklər ortaya çıxır. Bu da didaktik oyunların rolunun şagirdlərin inkişafında böyük rol oynadığını göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tədris prosesində uşaqların fəaliyyətləri eyni deyil, yəni biri aktiv, biri passiv rolə malikdir. Ancaq bu kimi çətinliklərin ortadan qaldırılmasında didaktik oyunlar mühüm vasitələrdən biridir. Oyun zamanı uşaq hər hansı bir əşyanın əlamətlərini, növlərini, digər əşyalardan fərqləndirən xüsusiyyətlərini ayırır. Başqa sözlə uşaq təhlil edir, ümumiləşdirmələr aparır.

Didaktik oyunlar zamanı atalar sözlərindən, tapmacalardan, məsəllərdən, ağılardan, nağıllardan, bayatılardan, dastanlardan, nəsiyətlərdən, aşıq yaradıcılığından istifadə etmək olar. Didaktik oyunlardan nəinki dərslər zamanı, həm də sinifdən kənar tədbirlər zamanı, ailə daxilində də istifadə etmək mümkündür. Dərslər zamanı aparılan oyunlar şagirdlərdə əvvəlki dərslərdə

öyrəndiklərini bir daha xatırlamağa, sərbəst işləməyə, fikirləşməyə, ümumiləşdirmələr aparmağa, nəticələr çıxarmağa imkan yaradır, hətta uşaqlarda əqli yorğunluğun da qarşısını alır.

Müasir dövrdə elm və texnikanın inkişaf etdiyi bir zamanda təhsildə yeni konsepsiyaların, metodların, istifadəsi labüddür. Bu səbəbdən tədrisdə didaktik oyunların təşkilinə geniş yer verilir.

Didaktik oyunlar zamanı müxtəlif vasitələrdən də istifadə etmək mümkündür. Məsələn: şaradalar, kartoçkalar, sxemlər, qrafiklər, krasvordlar, rubuslar və başqalarını misal göstərə bilərik.

Müasir dövrümüzdə təlim prosesində uşaqların yaradıcı təfəkkürünü yüksək səviyyədə inkişaf etdirmək üçün müxtəlif təlim metodları və üsullarından istifadə edilir. Bu vasitələr içərisində öz səmərəliyi ilə seçilən didaktik oyunları xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Didaktik oyunları bütün fənnlərin tədrisi zamanı və eləcə də bütün yaş dövrlərində tətbiq etmək mümkündür. Bunu da qeyd etməliyik ki, didaktik oyunlara bəzən əyləncə kimi baxırlar, lakin bu yanaşma düzgün deyil, tədrisi oyunla qarışdırmaq olmaz. Mənimlənilən bilikləri ümumiləşdirmək, yoxlamaq, möhkəmləndirmək məqsədilə də didaktik oyunlardan hər zaman istifadə etmək mümkündür.

Hər bir dərslərin başlıca xüsusiyyəti onun didaktik əsaslara cavab verməsidir. Başqa sözlə qeyd etsək, hər bir dərslə didaktik tələblərə cavab verməlidir. Dərslə prosesində didaktik əsasların gözlənilməsi, ona əməl edilməsi dərslə daha canlı qurulmasına, sonda nəticənin daha effektiv olmasına səbəb olur. Didaktik oyunlar şagirdlərin diqqət və yaddaşlarının inkişafında əvəzedilməz vasitədir. Didaktik oyunların tətbiqində əsas məqsəd təkəcə şagirdləri oyuna cəlb etməkdən, düşündürməkdən ibarət deyil, eləcədə onlarda müstəqilliyini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdən ibarət olmalıdır. Dərslə zamanı şagirdlərdə zehni yorğunluğun, diqqət yayınmasının qarşısını almaq üçün oyun texnologiyalarından istifadəni ən səmərəli üsul kimi qeyd edə bilərik. Bu zaman ən tənbəl, dərslə marağı olmayan, diqqətsiz uşaq da fəallaşaraq dərslə maraqlə göstərir. Təlim prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, şagird dərslə prosesində öz fəaliyyətini başa düşsün, məqsədinə yalnız əyləncə və oyundan ibarət olmadığını dərk etsin. Şagird də didaktik oyun zamanı sonda nəticə çıxarmaqlə, oyunun ona nə qazandırdığını, hansı biliklərə yiyələndiyini dərk etmək qabiliyyətlərini də inkişaf etdirir.

Didaktik oyunlardan təlim prosesində istifadə şagirdlərdə dünyagörüşün genişlənməsi, mənimlədikləri biliklərin təcrübədə tətbiqlə etmə bacarığı, düşünmə, dərkətmə qabiliyyətinin inkişafı, həyatı və əmək bacarıqlarının inkişafı və s. bu kimi didaktik məqsədlərin reallaşmasına şərait yaradır.

Bu gün ən aktual məsələlərdən biri kimi bunu da qeyd edə bilərik ki, didaktik oyunlar şagirdlərin oxuyub- anlama bacarıqlarının inkişafında və formalaşmasında kömək edən vasitədir.

Tədris prosesində Azərbaycan dili fənni aparıcı mövqeyə malikdir, çünki bu fənn şagirdlərdə nitqlə mədəniyyətinin formalaşmasına təsirlə göstərir. Ana dili təliminin ən başlıca məqsədi şagirdlərin intellektual səviyyəsinin inkişafına yardım etməkdir. Eyni zamanda bu fənnin əsas vəzifələrindən biri də şagirdlərdə linqvistik(həm təfəkkür, həm də nitqlə) inkişafa təsirlə göstərməkdir. Bu vəzifə ilkin olaraq fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis üzrə konkretləşsə də, lakin sonradan hər bölmə daxilində özü yenidən təhlil olunur.

Ana dili təliminin yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərini didaktik, əyləncəli- qrammatik, intellektual oyunlar şəklində orta ümum təhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində tədrisi zamanı bu biliklərin şagirdlər tərəfindən möhkəm, asan qavranılmasına gətirib çıxardır. Didaktik oyunlar sinifin yaş səviyyəsinə uyğun olaraq tətbiqlə edilməlidir ki, istənilən nəticə versin. Bir sıra didaktik oyunlar var ki, onlar uşaqların lüğət ehtiyatlarının zənginləşməsində əsas rol oynayır. Bu kimi oyunlara "Cüt şəkillər", "Söz- loto", "Kubiklər", "Xanaqraf" və "Doqquzdaş" və s. oyunlarını misal göstərə bilərik.

Bəzi pedaqoji ədəbiyyatlarda oyunları qaydalı oyunlar və açıqlə qaydalı oyunlar olaraq iki qrupa ayırırlar. Didaktik oyunları birinci qrupa, ikinci qrupa isə rollu oyunları aid edirlər. Dərslə prosesində müəllim dərslə daha effektiv olmasında üçün didaktik oyunlarla bərabər rəngarəng oyun pauzalarından da istifadə etməsi daha məqsədə uyğundur. Bu tip oyunların şagirdə təsiri böyükdür. Bunlardan bir neçəsini göstərək:

Komplimentlər oyunu- bu oyunu zamanı sinif hər biri 5 şagirdədən ibarət qruplara bölünür. Qrup iştirakçıları bir-birlərinin arxasında dururlar. Hər bir oyunçu fikirləşməlidir ki, onun arxasında

dayanan qrup üzvünə hansı kompliment deyə bilər. Cərgədə birinci duran şagird növbəti şagirdə üzünü çevirib onun qulağına yaxşı sözlər pıçıldayır, məsələn: "Məncə, sən çox nəzakətliyə". İkinci şagird həmin komplimenti üçüncü şagirdə çatdırır və öz komplimentini də əlavə edir: "Məncə sən çox nəzakətli və səbirlisən" və s. Hər bir oyunçu eşitdiyi komplimentləri təkrar deyir və öz komplimentini də əlavə edir. Sonuncu oyunçu birinciyə yaxınlaşıb bütün komplimentləri öz komplimenti ilə birgə ona söyləyir.

Bu oyun hörmət və xeyirxahlıq hisslərinin inkişafına kömək edir.

Əlli oyunu- Bu oyunun gedişatı belədir ki, komanda üzvləri çevrə düzəldib, 1-dən 50-yə qədər sayırlar. Əgər oyunçuya 5-ə bölünən (5, 10, 15...) rəqəm söyləmək lazımdırsa, o, bunun əvəzinə əl çalaraq deyir: "Əla". Əgər oyunçu bu qaydanı unudaraq rəqəmi deyirsə, onda komanda oyunu yenidən başlayır. Oyun o zaman sona yetir ki, oyunçulardan biri 50 rəqəmini səsləndirsin. Bu oyun zamanı şagirdlər 5-ə vurma cədvəlini yaddaşlarında möhkəmləndirirlər, həmçinin əməkdaşlığa, qarşılıqlı dəstək və kömək verə bilməyi öyrənirlər. [1.səh.58]

Bu kimi oyunlar zamanı şagirdlər özlərini sərbəst hiss edir, eyni zamanda aralarında ünsiyyət və rəqabət yaranır. Bu oyundan həm ibtidai siniflərin Azərbaycan dili dərslərində "Saylar" mövzusunda, həm də riyaziyyat dərslərində istifadə etmək olar.

Ümumtəhsil məktəblərin ibtidai siniflərdə müəllim dərslərini şagirdlərə daha da maraqlı olması üçün bir sıra didaktik oyunlardan istifadə edir. Müəllim didaktik oyunlar zamanı şagirdlərə bir sıra xeyirxahlıq və ədalət, dostluq və yoldaşlıq, nizam-intizam, səbr və s. bu kimi mənəvi keyfiyyətlər aşılayır. Təhsilin ilk pilləsində uşaqların psixoloji vəziyyətinin, düşüncə tərzlərinin tam formalaşmadığını nəzərə alaraq aşağıdakı oyunları daha məqsəduyğun hesab edirik. Bu oyunlara nəzər yetirək:

Bu oyunlardan ilk olaraq **"Ən...ən...ən..."** oyununu qeyd etmək istərdim. Bu oyun şagirdlərin ən çox sevdikləri oyunlardan biridir. Gəlin oyunun keçirilmə qaydasına nəzər yetirək:

Bu oyun müəllim keçirən zaman şagirdləri iki qrupa bölür. Hər qrupa fərqlənmək üçün ad qoyur. Sonra müəllim hər qrupa ayrı-ayrı suallar verir. Müəllim sualları əvvəlcədən hazırlayaraq bir qutuya qoyur və ordan sualları çıxardaraq şagirdlərə ünvanlayır:

-Əlifbamızın sonuncu hərfi hansıdır?

-Bizim Vətənimiz haradır?

-Bayrağımız hansı rənglərdən ibarətdir?

-Himnimizin sözləri kimə aiddir?

-Ən kiçik ikirəqəmli ədəd neçədir? və s.

Oyunun əsas şərti ondan ibarətdir ki, verilən suallara tez cavab verilsin, əks halda gec cavab verən qrup xal qazanmır. Müəllim oyunu izah edərkən həm özü mərkədə dayanmalıdır, həm də şagirdləri elə düzməlidir ki, onlar müəllimi yaxşı görsün və dediklərini aydın şəkildə başa düşsünlər. Bu oyunun keçirilməsində əsas məqsəd şagirdləri idrakı fəallığına, tez düşünməyə və çevikliyə vərdiş etməkdir.

"Təkrar biliyin anasıdır"

Bu oyunda şagirdlərin maraqla oynadıqları oyunlardan biridir. Oyunun keçirilmə qaydası belədir ki, müəllim sinifdəki şagirdlərin sayını nəzərə alaraq onların hər birini 4 nəfərdən ibarət olmaqla 3 qrupa bölür. Müəllim arasında 7 sait olmaqla lövhəyə 20 hərf yazır. 7 dəqiqə ərzində şagirdlər 20 hərf arasından qalın və incə saitləri seçməlidir. Tez yazan qrup qalib hesab olunur. Müəllim bu oyunu keçirən zaman şagirdlərin qalın və incə saitləri bir daha təkrar etdirmiş olur.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz misallarda didaktik oyunların şagirdlərin inkişafında nə kimi rola malik olduğunu bir daha təsdiq etmiş olduq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. S.M.Axundov "Azərbaycan uşaq oyunları", Bakı: Gənclik, 1980, s.55
2. M.Əbdülov "Azərbaycan dilindən didaktik oyunlar", Bakı: Maarif, 1992, s.224
3. A.Həsənov "Məktəbəqədər pedaqogika", Bakı: Nasir, 2011
4. A.Məmmədova, S.Kərimova, "Məktəbəqədər yaşlı uşaqların oyunları", Bakı: Avropa, 2018, s.201

5. Ə.X.Paşayev, F.A.Rüstəmov "Ali məktəblər üçün pedaqogika", Bakı: Çarşıoğlu, 2002, s.510
6. "Uşaqlar üçün metodik qaydaqlar oyunlar", metodik vəsait, Bakı: Çarşıoğlu, 2009 s.118

XÜLASƏ

Məqalədə didaktik oyunların əhəmiyyətindən, uşaqlar üçün nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etdiyindən, xüsusilə də Azərbaycan dili dərslərindəki əhəmiyyətə toxunulmuşdur. Didaktik oyunlar qədim dövrdən günümüzdə qədər, uzun bir inkişaf yolu keçmişdir. Müxtəlif illərdə unudulsada, sonrakı dövrlərdə xatırlanıb yaddaşlara həkk olunmuşdur. Didaktik oyunlar təhsilin bir parçası olub, şagirdlərin potensial imkanlarını, istedad və qabiliyyətlərini göstərməyə şərait yaradır. Didaktik oyundan istifadə etməklə şagirdlərdə mənəvi şüur və hisslər formalaşır. Yekun olaraq deyə bilərik ki, didaktik oyunlar hər zaman hər yerdə aktualdır, çünki onlar şagird və tələbələrin dərslə olan marağını və bunun nəticəsində onların dərslə prosesində fəaliyyətini daha da artırır.

Açar sözlər: *didaktika, əqli inkişaf, mənəvi keyfiyyət, fikir, oyun*